

Розділ III. Психологічні особливості фахової підготовки та професійної діяльності практичних психологів та вчителів у закладах освіти

Пінська О.Л.

Психологічні аспекти професійного саморозвитку майбутнього вчителя

У контексті пріоритетів реформування освітньої сфери перед вітчизняною вищою школою постало завдання підготовки педагогів нового типу, фахівців здатних до створення інтелектуального, духовного потенціалу нації. Потреба у висококваліфікованих фахівцях обумовлює необхідність удосконалення їх психолого-педагогічної підготовки у процесі успішного оволодіння професійною діяльністю. Одним із магістральних шляхів формування майбутнього педагога вбачається в урахуванні особистісних чинників, зокрема внутрішньої активності студента, спрямованої на саморозвиток на етапі професійного становлення в умовах вищої педагогічної школи.

Суть проблеми полягає в тому, чи готовий майбутній педагог до розкриття власного потенціалу у навчально-виховному процесі вузу, чи здатний до взаємообумовлених перетворень себе (Б.Г.Ананьєв, О.М.Леотьев С.Л.Рубінштейн). Для педагогічної діяльності це має надзвичайно велике значення, тому що «робочим інструментом» вчителя є його власна особистість. Щоб досягти хороших результатів у педагогічній діяльності, вчителю необхідно поступово формувати в себе внутрішній стрижень, на основі якого будується професійний і особистісний саморозвиток, який являє процес “становлення собою” в процесі професійного саморозвитку.

Проблема професійного саморозвитку була предметом дослідження науковців у різних аспектах: самовиховання студентської молоді (І.А.Зязюн, С.Б. Єлканов, Н.В.Кухарєв та ін.), психологічних проблем розвитку особистості (Г.О.Балл, Є.О.Клімов, К.К.Платонов, та ін.), співвідношення самооцінки з рівнем домагань і професійних намірів (Д.Б.Дьомін, В.В.Єрмоліна, А.К.Кухарчук, Г.П.Рябокоть та ін.), готовності студентів до самоосвіти (А. К.Маркова, Л.Я. Рувинський, Г.С. Сухобська, А.В.Усова та ін.), професійного становлення вчителя (А.М.Алексюк, Г.О.Балл, Н.В.Кічук та ін.), розвитку образу «Я» в процесі професійної підготовки (А.И.Кагальняк, К.Е.Яцишин та ін.).

Проте недостатньо дослідженою залишається проблема професійного саморозвитку студентів у період навчання у вузі

Мета статті – розкрити психологічні аспекти професійного саморозвитку майбутнього педагога в умовах фахової підготовки.

Механізмом, який відіграє регулюючу роль у діяльності вчителя і сприяє свідомому професійному саморозвитку, виступає професійна самосвідомість. Розгляд означеної проблеми потребує чіткого визначення понять «свідомість», «самосвідомість», «професійна самосвідомість».

Сутність свідомості полягає в адекватному, узагальненому, цілеспрямованому, активному відображенні і творчому перетворенні людиною зовнішнього світу, у виділенні себе з навколишнього середовища і протиставленні йому, як суб'єкт об'єкту. Свідомість полягає в емоційній оцінці дійсності, забезпечення діяльності цілепокладання – у попередній побудові дій і передбаченні їх наслідків, у контролюванні поведінки і регулюванні нею, у здатності особистості давати собі раду в оточуючому матеріальному світі і у власному духовному житті [7, с.86].

Але усвідомлення людиною світу не зводиться лише до відображення зовнішніх об'єктів. Свідомість спрямовується і на суб'єкта, його власну діяльність, внутрішній світ. Усвідомлення людиною самої себе отримало в психології статус особливого феномена самосвідомості.

Аналіз наукових праць відомих вчених ((Б.Г.Анаєва, О.О.Бодальова, І.Д.Беха, Л.С.Виготського, І.С.Кона, О.М.Леонтєва, А.В.Петровського, С.Л.Рубінштейна та ін.) дозволяє поняття «самосвідомість» визначити як складний психічний об'єкт, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю численних образів самої себе в різних ситуаціях діяльності і поведінки, в усіх формах взаємодії з іншими людьми і поєднанні цих образів в єдине цілісне утворення – уявлення, а потім у поняття свого «Я» як суб'єкта, що відрізняється від інших суб'єктів. Це є переживання індивідом цінності Я і його окремих індивідуальних рис. Це образ себе і ставлення до себе, які пов'язані з прагненням до саморозвитку.

Так, А.В. Петровський, визначає самосвідомість як когнітивний компонент Я-концепції, яка включає «образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості...» [6, с.419]. З точки зору І. С. Кона, самосвідомість це – сукупність психічних процесів за допомогою яких індивід усвідомлює себе як суб'єкта діяльності, а його уявлення про самого себе складаються в певний образ Я [5].

На основі самосвідомості формується професійна самосвідомість. У поняття «професійна самосвідомість» науковці [2, 9,10,11] включають усвідомлення особистістю себе в якості суб'єкта майбутньої професійної діяльності на основі адекватного співвідношення себе з конкретними вимогами професії до людини; усвідомленні системи провідних цінностей професії на рівні особистісних цінностей, процесуальної сторони педагогічної діяльності та позитивного ставлення до оволодіння професією. Професійна самосвідомість, будучи особистісним механізмом, що відіграє регулюючу роль у діяльності вчителя і сприяє свідомому вдосконаленню особистісно-професійних якостей, виступає регулятором професійного саморозвитку майбутнього педагога.

Розглядаючи професійну самосвідомість як усвідомлення студентом властивостей і особливостей власного Я, які значимі для процесу оволодіння професією і в подальшому в професійній діяльності, науковці І.В.Вачков, А.Маркова, Л.Мітіна, Н.Рукавішнікова та ін. у структурі професійної самосвідомості педагога виокремлюють наступні компоненти:

- когнітивний – забезпечує усвідомлення себе і свого місця в системі професійно- педагогічної діяльності, уточнення, конкретизацію і розширення системи знань про себе, про свій Я – образ як особистості і педагога-професіонала;

- емотивний компонент – відображає емоційно-оціночне ставлення до себе, яке формується в результаті самооцінювання своїх можливостей професійного характеру (професійної придатності), яка здійснюється на основі рефлексії, позитивне самовідношення, адекватна самооцінка свого професійно-педагогічного потенціалу;

поведінковий – закріплення власної Я – концепції в готовності до педагогічної діяльності, дії, спрямовані на досягнення поставлених професійних цілей.

Процес професійного саморозвитку майбутнього педагога – це шлях від «Я –реальне» до «Я – ідеальне». Щоб вірно визначити «Я– ідеальне» (яким я хочу стати в майбутньому), треба знати «Я – реальне» (який я є сьогодні). Щоб навчитися розуміти інших необхідно навчитися розуміти себе: Чим я відрізняюся від інших? Чому я такий? Що треба зробити, щоб стати іншим? «Пізнай себе і ти пізнаєш світ» (Сократ). Тому основною функцією професійної самосвідомості виступає професійне самопізнання, яке засноване на процесі пізнання особистістю себе як суб'єкта діяльності, результативну сторону якого становлять професійні аспекти образу Я – професійної самосвідомості [О.Мешко] і яке дозволяє діагностувати можливості особистості в сфері майбутньої професійної діяльності. Самопізнання здійснюється на основі самоспостереження, самоаналізу, самооцінки

Самоспостереження – це вміння педагога фіксувати увагу на своєму стані, дія, чинках, відчуттях, психічних процесах. Щоб отримати об'єктивну інформацію про себе, яка, як правило, прихована від інших, педагогу необхідно володіти умінням подивитися на себе «з боку». Але отримані в процесі самоспостереження факти, потребують педагогічного самоаналізу. Самоаналіз – це аналіз власної діяльності, свого внутрішнього світу, який базується на співставленні результатів діяльності з цілями. Самоаналіз формує у людини критичне мислення, яке дає їй змогу подивитися на себе «іншими очима», що сприяє безперервному самовдосконаленню.

Стрижнем індивідуального розвитку виступає самооцінка, за допомогою якої координуються внутрішні психічні резерви особистості. Б.Г.Ананьєв висловив думку, що самооцінка є найбільш складним і багатогранним компонентом самосвідомості, складним процесом

опосередкованого пізнання себе, розгорненим у часі, пов'язаним з рухом від поодиноких, ситуативних образів у цілісне утворення – поняття власного Я, безпосереднім виразом оцінки інших осіб, які беруть участь у розвитку особистості [1.]. Самоцінка дозволяє правильно оцінити свій духовний і фізичний стан, свої відносини із зовнішнім світом, іншими людьми. Вона формується під впливом різних чинників: порівняння образу реального «Я» з уявленнями про те, якою б людина хотіла бути, привласнення людиною тих оцінок, які вона отримує від інших людей, реальна або уявна успішність дій людини. Але не залежно від того, що лежить в основі самооцінки, вона завжди буде носити суб'єктивний характер, а тому може бути як адекватною, так і неадекватною (завищеною, або заниженою), тому що зовнішні впливи завжди детермінуються внутрішніми чинниками.

Науковими дослідженнями встановлено, що ступінь відповідності самооцінки реальним досягненням особистості визначає ефективність діяльності. Адекватна самооцінка своїх достоїнств зміцнює впевненість у власних силах, піднімає людину у власних очах. Знання недоліків – мобілізує сили на їх подолання. Завищена самооцінка знижує потребу людини у самовдосконаленні, а занижена – викликає розгубленість, невпевненість у собі. Тому необхідно формувати вміння оцінювати себе адекватно.

В силу цього процес самооцінки пов'язаний з рефлексією, яка визначається як «здатність вчителя надати собі та своїм власним вчинкам об'єктивну оцінку, здатність зрозуміти як його сприймають інші» [12, с.321]. В складному процесі рефлексії суб'єкт відображає сам себе: яким він бачить себе зараз; яким би він хотів стати в майбутньому; яким на його думку його бачать інші. Таким чином, рефлексія – це процес, пов'язаний зі здатністю людини відображати власні стани, відносини, переживання, що допомагає їй не тільки усвідомити, але при необхідності й перебудувати їх.

Зміст знань людини про себе і ставлення до себе реалізується через процес саморегулювання особистістю своєї поведінки. Цей процес характеризується специфічною активністю, спрямованістю на співвіднесення поведінки особистості з вимогами ситуації, очікування інших людей, на актуалізацію психічних процесів відповідно до ситуації спілкування, міжособистісної взаємодії. обов'язковою рисою саморегулювання є постійне внутрішнє оцінювання протікання акту поведінки, яке співвідноситься з прямим або передбачуваним його оцінюванням іншими людьми. Коригування компонентів поведінки в саморегулюванні виконує механізм самоконтролю. Самоконтроль – це систематична фіксація свого стану чи поведінки, з метою попередження небажаних проявів, який забезпечує усвідомлену саморегуляцію та актуалізацію способів дії, адекватних нормам поведінки вчителя і відіграє роль її внутрішнього регулятора. Він є показником становлення особистісної самостійності і проявляється у готовності перевести дію в інше русло, внести в неї додаткові елементи.

Професійний саморозвиток особистості пов'язаний також з самопрогнозування як процесом визначення свого уявного «Я – ідеальне» на певному проміжку часу. Це своєрідна психологічна самоорієнтація, яка потребує уміння діагностувати ситуацію і здатність розробляти на цій основі безліч можливих рішень та передбачати ефективність діяльності.

Безпосередній саморозвиток починається з планування роботи над собою. Способом планування виступає самозобов'язання як програмування змін в своїй особистості, яке спрямоване на добровільне завдання собі, усвідомлення цілей і задач самовдосконалення, прийняття рішення сформулювати у себе ті чи інші якості. Крім того, самозобов'язання передбачає розробку детальної програми, в якій відображаються якості, які необхідно сформулювати (загальмувати) чи удосконалити, способи і засоби, якими це буде досягнуто.

Наступний етап професійного саморозвитку пов'язаний з реалізацією програми, яка здійснюється такими способами: самопереконавання, самонавіювання, самонаказ самоконтроль, самозвіт, самокритика. Самопереконавання – це спосіб впливу на свідомість, з метою обґрунтованої оцінки власних тверджень, вчинків. Шляхом самопереконавання можна перебудувати власну свідомість, ставлення до різних явищ і в кінцевому результаті власну поведінку, що потребує нелегкої розумової роботи. Самонавіювання – це спосіб саморегуляції емоційних станів, шляхом впливу на почуття. Але навіювати треба певні стани, а не погляди, зміна яких потребує переконавання. Способом примусу себе до виконання запланованої діяльності виступає самонаказ, в основі якого лежить вольовий процес, що складається із наступних етапів: визначення мети, мотивація дії, прийняття рішення шляхом видачі наказу до виконання.

Ефективність процесу саморозвитку забезпечується самозвітом: час від часу необхідно проаналізувати пройдений етап (дати собі звіт про те, що робиш, як робиш, що отримуєш), узагальнити факти та внести корективи у власну поведінку. Але значній частині людей притаманно бачити себе в кращому світі, більш вигідному. Тому самозвіт обов'язково повинен супроводжуватися самокритикою – аналізом процесу і результату діяльності, знаходженням недоліків, усвідомленням їх негативних наслідків, формуванням непримиримого ставлення до них. Самокритика обов'язково супроводжується корегуванням плану саморозвитку.

Кожен етап саморозвитку спрямований на досягнення певного рівня в особистісному зростанні і завершується самооцінкою та складанням самохарактеристики, в якій доцільно дати собі відповіді на запитання: 1. Я себе недооцінюю. В чому? 2. Я себе переоцінюю. В чому? 3. Як я уявляю себе? 4. Яким би мені хотілося бути? (ідеалізована модель „Я – ідеальне”). 5. Яким мені хочеться видаватися оточуючим? 6. Який мій образ в очах інших?

Таким чином, основою професійного саморозвитку є професійна самосвідомість студентів, яка базується на процесах самопізнання,

самоконтролю, само програмування, зумовленими усвідомленням духовного світу людини, обізнаністю самого себе, свого місця в сучасному світі та своєї життєвої програми.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Ананьев Б.Г. – СПб: Питер, 2001. – 288 с.
2. Брагина В.Д. Представления о профессии и самооценка профессионально значимых качеств у учащейся молодежи / Брагина В.Д. // Вопросы психологии. – 1976. – № 2. – .146–150.
3. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга / Вачков И.В. – Изд-во «Ось-89», 1999. – С.1–2.
4. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики / Гримак Л.П. – М., 1987. – 270 с.
5. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / Кон И.С. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
6. Краткий психологический словарь [Сост. Л.А. Карпенко; Под общей ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского]. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
7. Лой А.Н. Сознание как предмет теории познания / Лой А.Н. – К.: Наукова думка, 1988. – 247 с.]
8. Маркова А.К. Психология профессионализма / Маркова А.К. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
9. Мешко О. Професійне самопізнання майбутнього вчителя як умова становлення його педагогічної позиції / Мешко О. // Психологічні науки. – 2000. – №54. – С.235–239.
10. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Митина Л.М. – М.:Флинта, 1998. – 200 с.
11. Рукавишникова Н.Г. Профессиональное самосознание студентов педагогического вуза / Н.Г. Рукавишникова // Педагогический вестник // http://www.uspu.yar.ru/vestnik/pedagoka_i_psichologiy/13_7/.
12. Словарь-справочник по педагогике / [авт - сост. В.А. Мижериков; Под. общ. ред. П.И. Пидкасистого]. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.
13. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание / Спиркин А.Г. – М., 1972. – 478 с.